

ALİ EMİRÎ DİVÂNINDA TASAVVUFİ UNSURLAR

Exploration of Sufi Concepts in The Diwan of Ali Amiri

Doç. Dr. Halil BATUR

Süriye Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk İslam Edebiyatı ve İslam Sanatları Anabilim Dalı, Süriye, Türkiye.halilbaturr@gmail.com

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş/Received
13.08.2024

Kabul/Accepted
28.09.2024

Sayfa/ Page
1-17

Öz

İslamî Türk edebiyatı yüzyıllar boyunca çeşitli kaynaklardan beslenen zengin ve köklü bir yapıya sahiptir. Bu edebiyat, başta Kurân-ı Kerim ve hadis-i şerifler olmak üzere tefsir, akaid, siyer, kalam gibi muhtelif İslamî kaynaklarından beslenmiştir. Bu edebiyatın beslendiği en önemli kaynaklardan biri de şüphesiz tasavvufur. Şairler şiirlerinde kimi zaman tasavvufu yaymak ve anlatmak için doğrudan bir amaç olarak işlemişler, kimi zaman da tasavvufî terim ve tabirleri kendi duygu ve düşüncelerini ifade etmek için edebî sanatlar aracılığıyla kullanmışlardır.

Son dönem Osmanlı şairlerinden olan ve şairlik vasfının yanı sıra ansiklopedist, edebiyat tarihçisi, kütüphaneci ve gazeteci gibi sıfatlar ile de bilinen Ali Emîrî Efendi, önemli Osmanlı aydınlarından biri olarak görülmektedir. Ali Emîrî üzerine yapılan çalışmalardan ve onun eserlerinden hareketle şairin tasavvuf kültürüne oldukça vâkıf olduğu anlaşılmaktadır. Fakat şimdiye kadar şair üzerinde yapılan çalışmalar, onun herhangi bir tarikata mensubiyetinin olduğuna dair elimize net bir bilgi vermemektedir.

Bu çalışmada, Ali Emîrî Efendi'nin *Dîvân*'ında tasavvuf konusu; tasavvufî kavramlar, karakterler ve mekânlar başlıkları altında taranmıştır. Sınıflandırılan bu kavramların metin içerisinde nasıl kullanıldıkları, şair tarafından bu kavramlara ne gibi anlamlar yüklendiği, bu kavramların hangi bağlamda kullanıldığı, tanık beyitler ve bu beyitlerin açıklamaları verilerek tahlil edilmeye çalışılmıştır. Böylelikle tasavvufun şairin anlam dünyasına kazandırdığı derinlik ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ali Emîrî, Türk İslam edebiyatı, divan, tasavvuf.

Abstract

The structure of Islamic Turkish literature is both rich and deeply established, having been nourished by several sources over the course of centuries. This literature has drawn inspiration from several Islamic scientific sources, including Tafsir, creed, Sirah, Kalam with a particular emphasis on the Holy Qur'an and Hadith (sayings and actions of the Prophet). One of the most important sources of this literature is undoubtedly Sufism, which over time has become one of the most effective means of expression in literature and poetry in particular. In addition, they use Sufi terminology and expressions to convey their personal emotions and ideas, especially through the medium of literary art.

Ali Emîrî Efendi, one of the last Ottoman poets of the last period, is known as an encyclopaedist, literary historian, librarian and journalist in addition to being a poet. From the research conducted on Ali Amiri and his literary works, it is evident that the poet had a profound understanding of Sufism, a spiritual and mystical tradition. Nevertheless, the existing research on the poet has not yielded definitive evidence regarding his affiliation with any religious denomination.

The present research explores the concept of Sufism in Ali Amiri Efendi's *Dîvân*, focusing on Sufi expressions, characters, and settings. An attempt was made to analyse how these classified terms are used in the text, what meanings the poet ascribes to these terms, and in what context these terms are used, by providing pairs of witnesses and explanations for these couplets. This study thus aims to reveal the profound insight that Sufism brings to the realm of poetic meaning.

Keywords: Ali Amiri Efendi, Turkish Islamic literature, divan, sufism.

Giriş

Tasavvuf, Osmanlı toplumunun kültür, sanat ve edebiyatını oldukça etkilemiştir. Öyle ki devletin hemen hemen her kademesinde, padişahlardan her seviyedeki halk tabakasına kadar tasavvufî dünya anlayışına sahip şahsiyetlerle karşılaşmak mümkündür. Tasavvuf, bir dünya görüşü ve yaşam tarzı biçiminde Osmanlı toplumuna yerleşmiş, kabul görerek toplumun muhtelif kesimlerine kadar etkisini hissettirmiştir (Kılıç, 2017, s. 11). İslamî edebiyat, muhteva itibarıyla belli bir gelenek etrafında gelişmiş; devrin siyasal, sosyal ve kültürel ortamına ve şairlerin muhitine göre de şekillenmiştir.

Osmanlı şiirinin arka planında farklı yoğunluklarda kullanılan tasavvufun bu denli rağbet görmesinin çeşitli sebepleri vardır (Coşkun, 2024, s. 571). İslam tarihi ve kültürü içerisinde tasavvufun oldukça önemli bir rol oynamış olması, Osmanlı toplumunda tasavvuf müesseselerinin ve kültürünün halk içerisindeki yaygınlığı, şairlerin tasavvuf ile bilfiil ilgilenmeleri veya bir tarikata olan mensubiyetleri, herhangi bir tarikata mensup olmasa dahi şairlerin tasavvufî kültürün anlam zenginliği ve derinliğinden yararlanarak şiirlerini yazmak istemeleri başlıca sebepler olarak sayılabilir.

Osmanlı'nın son dönem şair, mütefekkir ve aydınlarından olan Ali Emîrî Efendi, her ne kadar kütüphaneci, araştırmacı ve nâşir sıfatları ile ön plana çıkmış ise de önemli bir yekûn teşkil edecek kadar bir şiir külliyyatına da sahiptir. Şiirleri genellikle klasik edebiyat eda ve üslubunda kaleme alınmıştır.

1858'de Diyarbakır'da dünyaya gelen Ali Emîrî Efendi, eski şiir geleneğinin hâkim olduğu bir edebî dönemde yetişmiştir. Şair Osmanlı klasik eğitim sistemi içerisinde yetişmiş, aldığı eğitim ve edebiyat anlayışı ile ömrü boyunca iftihar etmiştir. Emîrî, henüz yirmi yaşındayken memuriyet hayatına başlayıp yaklaşık kırk yıl farklı pozisyonlarda bu görevini sürdürmüştür. Kendi çağında azınlık durumuna düşen, "eslâf'a ve "kudemâ"ya hürmet edip onların sanat ve edebiyat anlayışını esas alan bir neslin temsilcilerinden olan Ali Emîrî, memuriyet hayatından sonra İstanbul'a yerleşerek bilimsel faaliyetlerini ve sanatsal faaliyetlerine burada da devam etmiştir. Ali Emîrî, yenileşmenin ancak önceki nesillerin tüm kültür ve sanat birikimini reddetmek olduğuna inanmış bir nesil ile mücadeleye girişerek klasik kültür ve edebiyat anlayışını canlı tutmaya çalışmış ve bu minvalde çalışmalar yaparak muhtelif türlerde eserler ortaya koymuştur (Yazar-Arslan, 2020). Tanzimat, Meşrutiyet dönemleri ile I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarına şahit olan şairin binlerce beyitten oluşan oldukça hacimli bir şiir külliyyatı bulunmaktadır.

Ömrünün neredeyse tamamını kitaplarına ve nihayette de kitaplarını milletine vakfeden Ali Emîrî Efendi'nin günümüzde dahi tanınıp sevilmesi, hayatını adanmış olduğu kitapları ve sahip olduğu binlerce ciltlik kütüphanesi sayesinde (Arslan, 2016, s. 274). Ali Emîrî Efendi'nin Türk kültür ve edebiyatı açısından en önemli hizmetlerinden biri Kaşgarlı Mahmud'un, adı bilinen fakat o zamana dek bulunamayan *Dîvânü Lugâti't-Türk* adlı eserini keşfederek bilim dünyasına tanıtması; diğeri ise hayatı boyunca bir araya getirmiş olduğu ve pek çoğu nadir eserlerden oluşan, paha biçilmez kitaplarını İstanbul'un Fatih semtinde bizzat kurduğu Millet Kütüphanesi'ne bağışlamasıdır (İslamoğlu, 2012, s. 88).

Ali Emîrî Efendi'nin hayatı ve eserleri üzerine muhtelif çalışmalar yapılmış olmakla birlikte eserlerinde tasavvuf ve tasavvufî kavramları hangi bağlamlarda ve ne denli kullandığı ve bu kültür havzasından ne derecede istifade ettiğine dair kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmada *Ali Emîrî Dîvânı*'nda kullanılan tasavvufî unsurların ortaya konması amaçlanmıştır. Bu bağlamda, Ali Emîrî'nin Dîvân'ındaki şiirlerinde yer verdiği, onun tasavvufî görüş ve anlayışını da yansıttığını düşündüğümüz ve tasavvufun temel kavramları olarak görülen bazı kavramlar tespit edilerek şairin şiirlerinde bu kavramları hangi anlam ve bağlamlarda kullandığı üzerinde durulmuştur.

Çalışmada Ali Emîrî'nin Dîvân'ında tasavvuf konusu; tasavvufî kavramlar, tasavvuf mekânları ve

tasavvufî karakterler başlıkları altında incelenmiştir. Başlıklar altında ele alınan maddelerin öncelikle her birinin sözlük ve terim manası verilmiş, daha sonra Ali Emîrî Efendi'nin bu kavramları şiirlerinde nasıl ele aldığı üzerinde durulmuştur.

1. ALİ EMİRİ DİVANI'NDA TASAVVUF

1.1. Tasavvufî Kavramlar

Ali Emîrî Efendi'nin *Dîvân*'ı incelendiğinde şairin tasavvufî terim ve tabirlere şiirlerinde oldukça fazla yer verdiği ve söz konusu kelimeleri muhtelif anlam ve bağlamlarda kullandığı görülmektedir. Bu bölümde Ali Emîrî Efendi'nin şiirlerinde kullandığı tasavvufî terim ve tabirlerden bahsedilecektir. Öncelikle söz konusu tasavvufî kavram ile ilgili kısaca bilgi verildikten sonra şairin *Dîvân*'ında bulunan tanık beyitler çerçevesinde bu tabirlerin şairin anlam dünyasına kattığı derinlik üzerinde durulacaktır.

1.1.1. Zühd

Sözlükte herhangi bir şeyi terk etmek, dinen kötü olarak kabul edilen her şeyden ve dünyadan yüz çevirmek gibi anlamlara gelen zühd, Allah dışındaki her şey manasına gelen mâsivâyı terk etmek, dünyaya ve dünyalığa karşı yüz çevirmek gibi anlamlara gelmektedir (Erkaya, 2017, s. 240). Tasavvufî bir ıstılah olarak zühd tabiri, dünyadan yüz çevirerek nefsi mâsivâyâ olan meyil ve muhabbetten uzaklaştırmaktır.

Tasavvufun en temel amaçlarından biri, Müslüman'ın sahip olduğu imanın keyfiyetini artırarak dinine olan bağlılığını güçlendirmektir. Zühd, dünyaya karşı duyulan her türlü istek ve arzuyu, gönülden çıkarmaktır. Bir kimse, dünya malını, nefesine ait hevesleri, şöhret ve makam hırsını gönlünden çıkarmadığı sürece gerçek anlamda zühd sahibi olamaz. Allah ve Peygamber sevgisi ancak zühd sayesinde gerçekleşir (Eraydın, 1994, s. 173).

Aşağıdaki beyitte Ali Emîrî riya ve gösteriş için yapılan zühd ve iyiliklerin herhangi bir faydasının olmayacağını, gösteriş için yapılan ibadetten elde edilen şeyin ödenen bedele değmediğini ifade etmektedir:

“Yok nef i riya üzre olan zühd ü şalâhın

Ahız etdiğin eşyâ verilen ücrete değmez” (Ali Emîrî Dîvânı, 853)

Şairin Hz. Peygamber'in (asm) muhterem kızları Hz. Fatma'yı methettiği şiirinden alınan aşağıdaki beyitte, ezelden Hz. Fatimatü'z-Zehrâ'nın edep ve züht hamuru ile fitratının yoğrulduğu ifade edilmektedir:

“Nür-ı edeb ü zühd ile olmuşdu muhammer

Tâ rüz-ı ezelden beri mâhiyyet-i Zehrâ” (Ali Emîrî Dîvânı, 246)

Aşağıdaki beyitte şair, kendisinin dünya sevgisini terk ederek, yani hakiki manada zühdü elde ederek gerçek bir emir hâline geldiğini ve böylelikle de mana iklimini kendine hizmetkâr edebildiğini dile getirmektedir:

“Emîr olduñ Emîrî terk edince hubb-ı dünyâyı

Onuñ-çün böyle teshîr eylediñ iklîm-i ma' nâyı” (Ali Emîrî Dîvânı, 1129)

1.1.2. Zikr

Zikr, kelime anlamı itibarıyla “anma, hatırlama” anlamına gelmektedir. Zikrin gerçek anlamda manası, Allah dışında her şeyi unutmaktır. Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok ayeti, inananları Yüce Allah'ı zikretmeye davet etmektedir. Tasavvufun ve tarikatların en önemli esaslarından biri

olan zikir, kulu gaflete düşmekten koruyan, âdetâ manevî bir zırh gibidir. Zikri kendine alışkanlık hâline getiren kimsenin kalbinde dünyaya dair istek ve arzu zayıflayarak yerini Allah'ın muhabbetine bırakır. Tarikat erbabı Allah'ı zikre devam ederse kalbinde bir ferahlık ve huzur hüküm sürer (Eraydın, 1994, s.1126).

Ali Emîrî Efendî, Hz. Peygamber'in (asm) isimlerinden biri olan "Taha" ile ilgili yazmış olduğu aşağıdaki şiirinde, kişi eğer duasının kabul edilmesini istiyorsa yaptığı tüm evrad ve ezkârının başında ve sonunda, Hz. Muhammed'in (asm) adlarından biri olan "Taha"yı kullanması gerektiğini ifade etmiştir:

“Bütün evrâd u ezkârında zıkr et nâm-ı Tâhâ'yı

Olur maqbûl-i Mevlâ olsa encâm-ı du'â Tâhâ” (Ali Emîrî Dîvânı, 541)

Aşağıdaki beyitte kendisine seslenen Ali Emîrî, eğer kalbinin cennet bağının bülbülü ile birlikte şakımasını istiyorsan Allah'ı zikretmelisin, demektedir:

“Naş-ı zıkrullâha sevğ eyle Emîrî tâ ki kalb

Hem-nevâ-yı bülbül-i bâğ-ı na'im olsun saña” (Ali Emîrî Dîvânı, 616)

Aşağıdaki beyitte ise yer, gökler ve tüm varlıkların Allah'ı zikrettiği vurgulanmıştır:

“Zemîn ü âsumânda zıkr eder Mevlâ'yı hep eşyâ

Değildir hâle girmiş halkaya tezkîr eder mehtâb” (Ali Emîrî Dîvânı, 665)

1.1.3. Şükür

Yapılan herhangi bir iyiliği övme, anma anlamına gelen şükür, verilen bir nimetin değerini bilmektir. Kişi şükür ile Allah'ı överek saygıyla dolu bir kalp ile nimetlerin ona ait olduğunu itiraf ve ifade eder. Şükür, kişinin Allah'ın verdiği nimetleri hakkıyla düşünmesi demektir. Ayrıca Allah'a kendisini yaratıp sonra da hidayet ve başarıya ulaştırmış olması nimetine karşı da kişinin şükür vazifesini yerine getirmesi gerekir. Şükür bu anlamı ile düşünüldüğünde doğruluk, mütevazılık, edep, ahlak, başkasını kendisine tercih etmek ve cömertlik gibi güzel hasletler de şükürün kapsamına girer (Kaşani, 2004, s. 315).

Ali Emîrî Efendî dinî ve tasavvufî bakımdan çok önemsenen zikir ve şükür gibi kavramları şiirlerinde çokça kullanarak insanlara zikir ve şükürü tavsiye etmiştir. Aşağıdaki beyitte şair, dilinden Allah'a şükretmeyi hiçbir zaman eksik etmeyerek ancak bu şekilde hakiki yâr olan Allah'a kavuşularak yüksek mertebelere varılabileceğini vurgulamıştır:

“Şafî vird-i zebân eyle dem-â-dem şükr-i Mevlâ'yı

Ki vaşl-ı yâr ile buldu gönüller rütbe-i vâlâ” (Ali Emîrî Dîvânı, 1129)

Ali Emîrî Efendî aşağıdaki beyitte ise sürekli çalışıp ilim ve kemal elde ettiğini ifade ederek bu yolculukta Allah'ın feyz ve ilhamının kendisine rehberlik ettiği için Allah'a şükretmektedir:

“Şükrülillâh sa'y edip kesb eyledim 'ilm ü kemâl

Pîşvâ oldu baña imdâd-ı feyz-i Kibriyâ” (Ali Emîrî Dîvânı, 255)

Aşağıdaki beyitte şair faydasız dava ve iddiaları terk edip, susarak Cenab-ı Hakk'a şükredilmesi gerektiğini ve hayvanî hırsı terk etmedikçe insan vasfına sahip olunamayacağını dile getirmektedir:

“Bırağ da' vâ-yı bî-südu sukût et Hakk'a şükr eyle

Saña insân demem terk etmeyince hırş-ı hayvânı” (Ali Emîrî Dîvânı, 345)

Aşağıdaki beyitte ise şair Yüce Allah'a seslenerek, “Ey sonsuz rızıklar ile beni sevindiren Allah’ım, senin verdiğin nimetlerin zerresinin bile şükürünü eda edemem.” demektedir:

“Bir zerresin edâ edemem şükr-i ni‘ metiñ

Ey rızq-ı bî-ḥisâb ile şādân eden Ḥudâ” (Ali Emîrî Dîvânı, 529)

1.1.4. Sabır

Sabır, kelime anlamı itibarıyla “engellemek, hapsetmek; güçlü ve dirençli olmak” gibi anlamlara gelmektedir. İslamî hasletlerin en başta gelenlerinden biri olan sabır; başa gelen kaza, bela ve musibetler karşısında dayanabilme; olumsuz hâl ve olaylara karşı gösterilen metanet gibi anlamlar taşımaktadır. Sabır makamına ulaşan biri, musibetlerden artık etkilenmez. Zira kişi belaya sabretmekle kaza ve kadere razı olmuş olur. Sabır, bela ve musibetleri rıza ile karşılamak anlamına da gelmekte olup insanın saadetinin sırrı da her türlü bela, hastalık ve musibete karşı sabır ve metanetini korumaktır. Mutasavvıflar sabrı bir esas olarak kabul etmişlerdir. Çünkü en büyük düşman olan nefisle mücadelenin de en önemli şartı sabırdır.

Ali Emîrî Efendi’nin şiirlerinde sabır kavramına oldukça yer verilmiştir. Aşağıdaki beyitte şair, elem ve kederlerin hücumuna ancak sabır ve tevekkül ile karşılık verilebilir, demektedir.

“Def için şavlet-i âlâmı yed-i himmetde

Ey Emîrî siper-i şabr ü tevekkül lâzım” (Ali Emîrî Dîvânı, 933)

Şair, yaşadığı dönemin maddi yoksulluğu ile samimi dost ve arkadaş yoksunluğuna karşı Allah’ın kendisine sabır ve gayret ilacı verdiğini ifade etmiştir:

“Maḥrûm-ı ḥarc-ı rāh u refîk u enîs idim

‘Avn-i İllâhî verdî baña şabr u ḡayreti” (Ali Emîrî Dîvânı, 238)

Şair aşağıdaki beyitte ise herhangi bir işte muvaffak olmayı sabır ve metanete bağlamakta ve böylelikle Allah’ın çalışıp sabredenlerin imdadına erişeceğini ifade etmektedir:

“Her işe şabr ü metānetdir medār-ı inkişāf

Sa‘ y edip şabr etmeli imdād eder ‘avn-i Ḥudâ” (Ali Emîrî Dîvânı, 325)

1.1.5. Sıdk

Sıdk, sözlükte “doğruluk, gerçeklik, kalp temizliği” gibi anlamlara gelmekte olup Hz. Muhammed’in (asm) en başta gelen vasıflarındandır. Dinî bir terim olarak ise sıdk, bir Müslüman’ın Cenab-ı Hakk’a ulaşmasını sağlayan bir sıfattır. Mümin bir insan ancak sıdk, ihlas ve sabır gibi vasıflara sahip olarak Yüce Allah’ın rızasını elde edebilir. Gerek Kur’an-ı Kerim’de gerekse hadis-i şeriflerde sadakat kavramına oldukça ehemmiyet verilmiştir.

Ali Emîrî Efendi’nin de *Dîvân*’ında en çok yer verdiği kavramlardan biri sıdktır. Şair aşağıdaki beyitte çalıştıktan, üzerine düşeni yerine getirdikten sonra tüm işlerin sadakat ile Allah’a bırakılması gerektiğini vurgulamaktadır:

“Umūruñ şıdk ile Mevlâ’ya tefvîz et de sa‘ y eyle

Ḥarâb-âbâd-ı kaşr-ı ḥâtırıñ ma‘ mūr eder dünyâ” (Ali Emîrî Dîvânı, 642)

Aşağıdaki beyitte şair lisan ve vicdan sadakatının süslü bir taca benzediğini ve herkese böyle bir mutluluk tacının nasip olmadığını ifade etmektedir:

“Bir müzeyyen tâca beñzer şıdk-ı vicdân u lisân

Öyle bir tâc-ı sa'âdet herkese olmaz naşîb" (Ali Emîrî Dîvânı, 695)

Aşağıdaki beyitte şair sefahete yani haram eğlencelere dalarak suç işlemenin büyük bir alçaklık olduğunu vurgulayarak tam bir sadakat sayesinde güzel bir hâle gelinebileceğini ifade etmiştir:

“Sefîh ü mürtekib olmağ büyük denâ'etdir

Kemâl-i şıdk ile te'mîn-i hüsni hâle çalış" (Ali Emîrî Dîvânı, 866)

1.1.6. Fakr

Fakr kelimesi “fakirlik, yoksulluk, herhangi bir şeye olan ihtiyaç durumu” gibi anlamlara gelir. Tasavvufî bir terim olarak fakr, varlık ve benlik iddiasından kurtulup Allah'ın varlığında fâni olmaktır. Tasavvufta fakr, en şerefli makamlardan biri olup mutasavvıflara fakara denildiği de olmuştur. Zira onlar, kendilerini fani dünyanın mal ve mülk muhabbetlerinden kurtarmışlar; tamamen ahiret hayatına kendilerini adanmışlardır.

Fakrın bir başka tasavvufî manası bildiğimiz maddi yoksulluk ve yoksunluktan ziyade bir manevi ihtiyaç hâlidir. Hayalî ve nazarî olan mevhum varlığını terk eden ve kendi varlığını Cenab-ı Hak'ın varlığında fâni eden kimse, hakiki fakrın manasına ulaşmış kişidir. Bu mertebeye vasıl olan bir sufi, ne kadar malı olursa olsun, gönlünü bunlara gerçek manada bağlamaz. Gerçek mutasavvıflar, malın kölesi olmazlar, aksine mal onların kölesi olur (Cebecioğlu, 2004, s. 204).

Dîvân'ında tasavvufî manasına uygun olarak fakr kelimesini kullanan Ali Emîrî, aşağıdaki beyitte “İnsanlardan beklenen hürmet yerine fakr ve fena (fanilik) hırka ve külahını tercih ederek bu yolda binlerce taç ve miğfere yani değere ulaştım.” demektedir.

“Cây-ı hürmetde külâh u hırka-i fakr u fenâ

Reh-güzâr üzre yatar biñ tâc ü miğfer bulmuşum” (Ali Emîrî Dîvânı, 226)

Ali Emîrî Efendi aşağıdaki beyitte Hz. Peygamber'in (asm) “Fakirlik benim iftiharımdır.” mealindeki hadis-i şerifini doğrudan ve lafzen iktibas ederek bu hadis-i şerif, bize bir yıldız gibi nur verip yolumuzu aydınlatmışken ihtiyacın gece gibi olan karanlığına düşmememizi ve hırsı terk etmemizi salık vermektedir:

“Kevkeb-i *el-fakru fahrî* nûr-pâş-i feyz iken

Terk-i hırş et olma güm-râh-ı leyâl-i ihtiyâc” (Ali Emîrî Dîvânı, 747)

1.1.7. Tevekkül

Sözlükte “vekil edinme, güvenme” anlamlarına gelen tevekkül, dinî bir terim olarak insanın elinden gelen ve gereken çabayı sarf ederek tedbirini aldıktan sonra tam bir iman ve teslimiyetle işin neticesini Allah'a havale etme, ona bırakma ve sonuçtan razı olma anlamına gelir. Tevekkül, kalbî bir ibadet olup tevekkülde aslanan, kalbin endişe ve korkulardan emin olmasıdır. Allah'a tevekkül edenin dostu ve güvencesi, yalnızca Cenab-ı Hak'tır (Cebecioğlu, 2004, s. 658).

Kendisini bir tevekkül ehli olarak tanımlayan Ali Emîrî Efendi, aşağıdaki beyitte azminden asla dönmeyeceğini ve dünyada kalp zafiyetine asla düşmeyeceğini ifade etmektedir:

“Ben tevekkül ehliyim 'azmimden etmem inhirâf

Zâ' f-ı kalb olmaz cihânda âşinâ aşlâ baña” (Ali Emîrî Dîvânı, 571)

Aşağıdaki beyitte tevekkül ehlinin dilinde herhangi bir talebin peyda olmadığını ve Allah'ın, onun istediği maksada ulaşabilmesi için sebepleri yaratacağını ifade etmektedir:

“Tevekkül ehliniñ olmaz dilinde bir taleb peydâ

Bilir kim vâşıl-ı maķşûd olur olsa sebep peydâ” (Ali Emîrî Dîvânı, 552)

Ali Emîrî aşığıdaki beyitte Hz. Nuh gibi tevekkül gemisinin sakini olunması durumunda cihanı bela tufanı bile sarsa insanın kederlenmeyeceğini ifade etmektedir:

“Ol Nūh gibi sākin-i keşti-i tevekkül

Tūfān-ı belâ tutsa cihānı keder etme” (Ali Emîrî Dîvânı, 1006)

1.1.8. İlm-i Ledün:

İlm-i ledün sözlükte, ilahî sırlara dair ilim; yalnızca Yüce Allah’a mahsus olan fakat seçtiği peygamber ve veli kullarına talim ettiği ilahî sırlara vâkıf olma, gayb ilmi gibi anlamlara gelmekte olup bu ilme “ilm-i bâtın” da denmektedir. Tasavvufta genellikle Yüce Allah’ın gizli sırlarını bilmek anlamında kullanılır. Bu ilmi yalnızca Allah bilir ve dilediğinde elçilerine de öğretir. Türk edebiyatında peygamberler içinde bilhassa Efendimiz Hz. Muhammed (asm), “ilm-i ledün sultanı” olarak tavsif edilmiştir (Pala, 2004, s. 286).

Mutasavvıflar, tüm ilimlerin Allah tarafından ilham ya da vahyedildiğine inandıkları için her türlü ilmin doğrudan doğruya Allah’tan geldiğine inanmış ve tüm bu ilimleri de “ledün ilmi” olarak tarif etmişlerdir (Üstüner, 2014, s. 210). Dolayısıyla ledün ilmi, Allah’ın peygamberlere, evliyalara ve takva sahibi kullarına ihsan eylediği ilimdir.

Ali Emîrî Efendi, aşığıdaki beyitte hikmet dersine talip olanların yüksek bir gaye aradıklarını ve ilm-i ledünnü keşfetmek için de eşsiz bir mürşid aradıklarını ifade etmektedir:

“Tālibān-ı ders-i hikmet maṭlab-ı a‘lā arar

Keşf için sırr-ı ledünnü mürşid-i yektā arar” (Ali Emîrî Dîvânı, 1211)

Aşığıdaki beyitte ise şair, kendini övme sadedinde “Mucizevî nutkumun her bir noktası ilm-i ledün âleminde birer güneş gibidir.” demektedir.

“Mu‘cizāt-ı nuṭkumuñ her noḳta-i cevvēlesi

‘Ālem-i ‘ilm-i ledünne bir mükerrer āfitāb” (Ali Emîrî Dîvânı, 214)

1.1.9. Bezm-i Elest

Yüce Allah’ın Kur’an-ı Kerîm’de bizlere bildirdiği üzere Allah’ın ruhları yarattıktan sonra sorduğu, “*Elestü bi-rabbiküm*” (Ben sizin Rabbiniz değil miyim?) sorusunun kısa hâli olan Arapça “elest” kelimesi ile Farsça “içkili, eğlenceli yiyip içme ve sohbet meclisi” anlamına gelen “bezm” kelimesinin birleşmesi ile meydana gelen bir tamlamadır. Allah, bütün ruhlara bu soruyu sorunca buna mukabil ruhlar da “*Kâlû: Belâ* (Evet, sen bizim Rabbimizsin dediler).” İşte o zaman Allah’a, onun rububiyeti hususunda söz veren ruhlar, dünyaya geldikleri vakit evvelden verdikleri söze sadık kalmalıydılar. Bu meclis edebî ve dinî metinlerde, “bezm-i ezel” şeklinde de yer almaktadır. Zamanla tasavvufta ve İslamî edebiyatlarda en eski zaman, en eski meclis olarak muhtelif şekillerde sıkça kullanılan bir mazmun hâline gelmiştir.

Şairler sevdiklerine ta “elest bezmi”nde âşık olduklarını, aşklarının ta o zamandan beri devam ettiğini bu ifadeyi kullanarak dile getirirler. Tamlama, kimi metinlerde sadece “elest” olarak da kullanılır. Şairler çoğu zaman telmih yoluyla bu tamlamayı kullanırlar (Pala, 2004, s. 85).

Ali Emîrî Efendi aşığıdaki beyitte tamlamanın yaygın şekli olan “bezm-i elest” yerine, aynı anlama gelen “encümengâh-ı elest” ifadesini kullanarak Allah aşkının şarabını ta bezm-i eleste içip bununla

kendinden geçen bir Hak âşığı olduğunu ifade etmektedir:

“Encümengâh-ı elestiñ rind-i ser-gerdânıyım

Tâ ezelden olmuşum mest-i şarâb-ı Kibriyâ” (Ali Emîrî Dîvânı, 527)

Aşağıdaki beyitte de şair kendisine seslenerek ezelden içtiği aşkın şarabı ile kendinden geçtiği için başka bir şaraba ihtiyacı olmadığını vurgulamaktadır:

“Neşve-i cām-ı elest etdi Emîrî seni mest

Saña mey-hâne-i hestîde ne hâcet şahbâ” (Ali Emîrî Dîvânı, 547)

1.1.10. Uzlet

Sözlük anlamı itibarıyla “yalnızlık, inziva, tek başına yaşayarak topluma karışmamak” gibi anlamlara gelen uzlet, tasavvufta hiç kimsenin bulunmadığı bir yerde ve hâlde Yüce Allah ile manen konuşmak, Allah dışındaki her şey ile alakayı kalben kesip tüm varlığıyla Allah’a yönelerek kendini sadece ibadete vermek gibi manalarda kullanılır.

Ali Emîrî, aşağıdaki beyitte el âlemin, insanların dedikodularından ve sohbetlerinden uzaklaşıp emniyetli bir yer olan uzlet köşesine çekildiğini ifade etmektedir:

“Güft ü gūsundan Emîrî fâriğ oldum ‘âlemiñ

Şimdi bir cāy-ı emândır kûşe-i ‘uzlet baña” (Ali Emîrî Dîvânı, 572)

Aşağıdaki beyitte şair “Ey divane gönlüm, artık gezip dolaşmayı terk ederek, uzlet köşesinde oturup huzuru elde et!” diyerek kendi nefesine seslenmektedir:

“Terk eyle bu cevânı yeter ey dil-i şeydâ

Peygüle-i ‘uzletde otur kesb-i huzûr et” (Ali Emîrî Dîvânı, 727)

1.1.11. İlahî Aşk

Tasavvufun en önemli dayanağı, amacı ve esası ilahî aşktır. İlahî aşk, tüm mutasavvıf şairlerin şiirlerinin en önemli muhtevasını teşkil etmektedir. Kemale eren sufi, mâsivâyı terk ederek tüm kalbini sadece Allah’a bağlayıp onun aşkı ile doldurmalı ve bunu en önemli hayat gayesi edinmelidir. Sufi, böylelikle fenafillaha ererek gerçek sevdiğine kavuşur. İlahî aşk, Cenab-ı Hakk’ın ta kendisine olan bağlılık olup Allah’a dair sırlar, genellikle de bu aşkın içerisinde gizlidir (Pala, 2004, s. 38).

Emîrî Efendi’nin eserinde en çok kullandığı kelime ve konuların başında aşk gelmektedir. *Ali Emîrî Dîvânı*’nda aşkın beşerî manada kullanıldığı şiirler olmakla beraber daha çok ilahî aşkın işlendiği görülmektedir. Aşağıdaki mısralarda Ali Emîrî Efendi, ilahî aşkın biricik incisini bulduğunu ve gönül evini de ilahî sırların mazharı hâline getirdiğini ifade etmektedir:

“Ey Emîrî bulmuşum ‘aşk-ı Hudâ dūr-dānesin

Mazhar-ı sırr-ı İlahî eyledim dil hānesin” (Ali Emîrî Dîvânı, 1124)

Şair gerçek, has âşığı tarif sadedinde, “Gerçek âşık odur ki aşk yolunda ve ilahî güzelliğin talebinin şevk ve heyecanı ile varlığını fani eder.” ifadelerini kullanmıştır:

“‘Āşık-ı hāş odur kim reh-i ‘aşkıñda eder

Ṭaleb-i şevk-i cemâliñ ile ifnâ-yı vücūd” (Ali Emîrî Dîvânı, 761)

Aşağıdaki beyitte ise şair, tıpkı pervanenin/kelebeğin ateşte yanmayı lezzetli bulduğu gibi sadık olan âşık için de aşk ateşinin o denli lezzetli geldiğini ifade etmektedir:

“Āşık-ı şādıkā lezzetli gelir āteş-i ‘aşk

Yanmayı nāra bilir kendine pervāne lezîz” (Ali Emîrî Dîvânı, 763)

Aşağıdaki beyitte ebedî, zevalsiz olan bir sevgiliye bağlanmak gerektiğini ifade eden şair, tıpkı insanın ömrü gibi dünyevî güzellik ve güzellerin de bitip tükendiğini dile getirmektedir:

“Bir habîb ister gönül olsun Emîrî bî-zevāl

Āh kim ‘ömrüm gibi geçmektedir hüsni habîb” (Ali Emîrî Dîvânı, 696)

1.1.12. İrfan

Kelime anlamı olarak “bilme, biliş, kavrayış, sezgi; ruhî tecrübe ve sezgi aracılığıyla edinilen bilgi” gibi anlamlara gelmektedir. Tasavvufta bâtnî, ledünnî ve ilahî bilgi anlamında kullanılır. Medresede öğretilen zâhirî ilimden farklı olan irfanın aslı, kendini bilmektir. İrfan sahibi olan kişiye de “ârif” denir (Pala, 2004, s. 257).

Aşağıdaki beyitte Ali Emîrî Efendi, kendisine irfan, fazilet ve iffeti nasip eylediği ve alakasız birtakım insanlarla kendisini arkadaş etmediği için Allah’a şükretmektedir:

“Birtakım bîgânelerle etmediñ hem-dem beni

Eylediñ ‘irfân ü fazl ü ‘iffeti yārân baña” (Ali Emîrî Dîvânı, 589)

Ali Emîrî Efendi aşağıdaki beyitte ise kendisine seslenerek şöhretinin tüm dünyayı sardığını ve irfanının sesinin ta İsfahan ve Hindistan’a kadar yayıldığını ifade etmektedir:

“Kubbe-i eflâki tutmuşdur Emîrî şöhretim

İsfahân ü Hind’e tā āvâz-ı ‘irfânım gider” (Ali Emîrî Dîvânı, 796)

Aşağıdaki beyitte ise şair irfan cevherini elde etmeyi mertliğe, maddi süs ve güzelliğe aldanıp boğulmayı ise kadınlara yakıştırmaktadır:

“Eğerçi merd iseñ et kesb-i cevher-i ‘irfân

Vücūdu zînete ğarķ etme ‘avrete yakışır” (Ali Emîrî Dîvânı, 800)

1.1.13. Nefs

Tasavvufun temel konu ve kavramlarından biri olan nefis, “maddi hayata ve bedene ait yeme, içme gibi ihtiyaçların tamamı, insanın kendi öz varlığı, benliği, kişiliği” gibi anlamlarda kullanılmıştır. Nefis, kötülüğü emredici anlamında kullanılabilirdiği gibi kimi zaman da Allah tarafından insana üflenen ve Rûh-ı Rahmânî, “ilahî ben” anlamında da kullanılmıştır. Tasavvufun en önemli gayelerinden biri sufinin nefisine hâkim olarak, nefsin kötü istek ve arzularından kurtulup öfkesine hâkim olmak, sabrederek onu insan-ı kâmil mertebesine çıkarmaktır (Cebecioğlu, 2004, s. 472).

Ali Emîrî Efendi tasavvufta sürekli şerrinden Allah’a sığınarak terbiye edilmeye çalışılan nefsin hevasına ve arzularına kapılmaması gerektiğini, bunun yerine güzel ahlaki ve ameli elde etmeye çalışılması gerektiğini ifade etmektedir:

“Hevâ-yı nefse çalışma güzel hîşâle çalış

Kitâb-ı ahsen-i a‘ mâle iştiğâle çalış” (Ali Emîrî Dîvânı, 872)

Aşağıdaki beyitte de nefsi “kâfir” olarak tavsif eden şair onun hırsını terk etmediğini, imana gelmediğini ve bir türlü hakka ve hakikate onu razı edemediğini ifade ederek nefsinden şikâyet etmektedir:

“Gelmiyor imāna terk-i hırşa rāzî olmuyor

N’eyleşem bilmem şu kâfir nefsi irzâ eylesem” (Ali Emîrî Dîvânı, 934)

Aşağıdaki beyitte de yoldan çıkan, asi nefsinden şikâyet eden şair, onu bir gün bile uslu görmediğini ve bu yüzden de Allah’ın dergâhından kovulmaktan endişe ettiğini ifade etmektedir:

“Bir gün uslu görmedim ey nefs-i güm-râhım seni

Dergehinden korçarım redd eylesin şâhım seni” (Ali Emîrî Dîvânı, 1023)

Aşağıdaki dua beytinde ise şair; Yüce Allah’tan çok kusurlu kuluna, nefse karşı bir uyanıklık vererek gaflet, heves ve nefisten kendisini uzaklaştırıp onu kurtarmasını dilemektedir:

“Yâ İlâhî ver bu ‘abd-i pür-kuşûra intibâh

Ġaflet ü nefis ü hevâdan dūr olup bulsun necât” (Ali Emîrî Dîvânı, 1070)

1.1.14. Cezbe

Kelime anlamı olarak “insanın çok duygulandığı bir şey karşısında aşırı bir heyecan ve coşkunlukla kendinden geçme hâli” olarak tanımlanan cezbe, tasavvufta Allah’ın kulu kendisine doğru çekmesi ve bir anda huzuruna çıkarılması anlamında kullanılmaktadır. Yüce Allah’ın, sevdiği kulunun kalbindeki gaflet perdesini kaldırarak onu yakîn nuruyla manevî mertebeye yükseltmesi de cezbe olarak tanımlanmıştır. Kul, cezbe hâlindeyken ruhuyla esas kaynağa ulaşır ve mâsivâyı aklından çıkarır. Cezbe hâli, kulun Yüce Allah’a en yakın olduğu anlardandır (Yılmaz, 1993, s. 504).

Ali Emîrî Efendi aşağıdaki beyitte ay, güneş ve yıldızların Hz. Muhammed’in (asm) cazibesıyla yokluk karanlıklarından varlık âlemine çıktıklarını ifade etmiştir:

“Hilâl ü mihr ü encüm cezbe-i ‘aşk-ı Muḥammed’le

‘Ademden şıçramış tâ künbed-i devvâra yaşdanmış” (Ali Emîrî Dîvânı, 867)

Aşağıdaki beyitte ise şair kendi şiir ve sanatını övme sadedinde “Ey Emîrî! Gönülden öncelikle Hz. Peygamber’in (asm) aşkı dökülüp süzülüşünden senin sözlerin âşıkları cezbeyle getirmiştir.” demektedir:

“Cezbe-bahş-ı ‘âşikân olmuş Emîrî sözlerin

Oldu dilden ‘aşk-ı peygamber ḥurüşân ibtidâ” (Ali Emîrî Dîvânı, 696)

1.1.15. Tecelli

Tecelli, “herhangi bir şeyin açıkça belirip ortaya çıkması, açık ve zâhir olmak” gibi anlamlarda kullanılır. Tasavvufî bir ıstılah olarak tecelli, Allah’ın kudretinin şahıslarda ve eşyada görünmesi, salikin kalbinde gayp âlemine ait nurun belirmesi, ilahî feyzin müminin kalbinde zuhuru gibi anlamlara gelir (Ayverdi, 2010, s. 1218). Süfî öncelikle tüm hadiselerin Allah tarafından gerçekleştiğini, sonra tüm kemal ve cemel sıfatların Yüce Allah’a ait olduğunu, son mertebede ise her şeyin, Allah’ın isim ve sıfatları ile zuhurundan ibaret olduğunu anlar (Pala, 2004, s. 483).

Ali Emîrî Efendi “tecelli” kavramını *Dîvân*’ında tasavvufî anlamına uygun olarak kullanmıştır. Aşağıdaki beyitte, “Ya Rabbi! Bir tecelli ile içimdeki çer çöp hükmündeki tüm dünyevi alaka ve bağlarımı bir kıvılcım bırakarak, yakıp mahvet.” demektedir:

“Maḥv eyle bir tecellî ile hep ‘alâ’iki

Ḥâr ü ḥas-ı derûnuma yâ Rab şerer bırak” (Ali Emîrî Dîvânı, 898)

Aşağıdaki beyitte şair, karanlık ile aydınlığı ve gizli ile aşikâr olanı düşündükçe idraki olan kişilerin

gözüne uluhiyet nurunun tecelli ettiğini ifade etmektedir:

“Eder nūr-ı ulūhiyyet tecellî çeşm-i idrāke

Ẓiyā vü zūlmeti pinhān ü peydāyı düşündükçe” (Ali Emîrî Dîvânı, 1014)

Şair, aşağıdaki beyitte Yüce Allah'ın her şeye bir tecelli ile varlıktan bir pay verdiğini, bunlardan yakuta da güzel renk ve yüksek değer bahsettiğini ifade etmektedir:

“Her şeyi bir tecellî ile etdi behre-yâb

Yākūta verdi reng ü behā ḥazret-i Ḥudā” (Ali Emîrî Dîvânı, 533)

1.1.16. Melamet

Arapça “levm” kökünden türeyen melamet, “kınama, ayıplama, kötüleme, karalama” anlamlarına gelmekte olup kişinin kendisini kınayanların kınamasından çekinmeden ve onlardan etkilenmeden doğru yolda yürümek anlamında kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerîm'de, “Kınayanın kınamasından korkmazlar.” (Mâide, 54) ifadesi, melâmet ehli için ilham kaynağı olmuştur. Tarih boyunca peygamberler, veliler ve Hakk'a davet edenler sürekli olarak kınanmaya maruz kaldıklarından Hak yolunda yürüyen sufilerin kınanmayı göze almaları ve bu durumu hiç önemsemeyerek yollarına devam etmeleri gerekir. Bilhassa âşıklar, aşkları için her türlü kınanmayı göze alırlar (Özköse, 2016, s. 159).

Ali Emîrî Efendi aşağıdaki beyitte aşktan dolayı kınanan rind-meşreb olanların mesleğinin bir başka olduğunu, elem ve sıkıntı darbelerinden dolayı üzülmediklerini ifade etmektedir:

“Başkadır meslek-i rindân-ı melâmet-keş-i 'aşk

Şadme-i miḥnet ü âlâmdan olmaz dil-gîr” (Ali Emîrî Dîvânı, 347)

Aşağıdaki beyitte de şair, “Ciğerinin yarasından kanlı gözyaşları döken ve sabır ile sükûneti olmayan Emîrî'ye melamet etmeyin.” diyerek insanlardan kendisini kınamamalarını istemektedir:

“Melâmet etmeyiñ Allāh için yok şabr ü ārāmı

Emîrî'niñ bu ḥünîn göz yaşı zaḥm-ı cigerdendir” (Ali Emîrî Dîvânı, 835)

1.1.17. Keramet

Genellikle velayet kavramıyla birlikte kullanılan keramet, “azizlik, şeref, kerem, cömertlik; Allah'ın veli kullarında görülen olağanüstü hâl ve söz” gibi anlamlara gelmektedir. Keramet, Allah dostlarına Cenab-ı Hakk'ın bir ikramı, lütfu ve hediyesidir. Söz konusu olağanüstü hâl, peygamberlerde görülürse mucize, evliyada görülürse keramet, salih amel sahibi olmayan birinden görülürse istidrâc adını alır (Özköse, 2016, s. 441).

Ali Emîrî Efendi, II. Abdulhamid'e methiye olarak yazmış olduğu şiirin aşağıdaki beytinde, “Bu gayret, himmet, fazilet ve kerametle daima Allah'ın yardımına mazhar olur.” demektedir:

“Bu himmetle bu gayretle bu faẓl u bu kerâmetle

Hemîşe mazḥarıdır 'avn-i 'âlu'l-'âli Yezdân'ın” (Ali Emîrî Dîvânı, 481)

Aşağıdaki beyitte de şair, evliyanın doğru yolda, en büyük kerametinin de istikamet üzere dosdoğru yolda olmak olduğunu ifade etmektedir:

“İstikâmetdir kerâmet müstakîmdir evliyâ

Şormayıñ dünyâda bir başka kerâmetden baña” (Ali Emîrî Dîvânı, 591)

1.2. Tasavvuf Mekânları

1.2.1. Dergâh

Dergâh kelimesi Farsça kökenli bir sözcük olup, “kapı, tekke, eşik, makam, kapı yeri, sığınılacak yer” gibi anlamları gelmektedir. Tasavvufî faaliyetlerin yapıldığı, şeyh ve dervişlerin içinde yaşadığı büyük tekkelere genellikle “dergâh” denir. Bu mekânlara olan saygıyı arttırmak amacıyla “şerif” sıfatı da ilave edilerek dergâh-ı şerif olarak da kullanılır. Kelime kimi zaman hafifletilerek metinlerde “dergeh” şeklinde de geçer (Özköse, 2016, s. 158).

Ali Emîrî Efendi kendisine seslenerek, “Ey Emîrî! Yüzünü Allah’ın mukaddes dergâhının toprağına bir kilim gibi yayarak Hz. Peygamber’i (asm) ve şanlı sahabelerini kendine şefaataçi yap.” demektedir.

“Yüzün ferş eyle hâk-i aqdes-i dergâh-ı Yezdân’a

Şefî et hazret-i Peygamber ü aşhâb-ı zî-şânı” (Ali Emîrî Dîvânı, 280)

Aşağıdaki beyitte şair, “Eğer Hakk’ın dergâhına hizmet etmek istiyorsan günahlarına karşı pişmanlık gözyaşları dökerek abdest al.” demektedir.

“Bir kerre hele eşk-i nedâmetle vuzû’ et

Etmekse ğaraż hîdmet-i dergâha teşebbüs” (Ali Emîrî Dîvânı, 732)

Şair aşağıdaki beyitte ise Hz. Peygamber’e (asm) seslenerek “Ey Allah’ın habibi! Senin merhametli dergâhının şanına düştüm. Ne olur beni de bu dergâha dâhil et ki Emîrî, Allah’ın kusurlu ve fakir bir kuludur.” demektedir.

“Dergeh-i rahmet-me’âb-ı şânına düştüm dahîl

‘ Abd-i kem ‘ abd-i fakîrim yâ habîb-i Kibriyâ” (Ali Emîrî Dîvânı, 536)

1.2.2. Tekke

Farsça kökenli bir kelime olan tekke, “dayanacak yer” anlamına gelmektedir. İstilah manası ise tarikata devam eden dervişlerin ibadet ettikleri, içerisinde tarikatın gerektirdiği şekilde yaşadıkları yer, dergâh anlamında kullanılmıştır (Ayverdi, 2010, s. 1226). Tekkeler tasavvuf ehlinin nefis terbiyesinde bulunduğu, tasavvuf faaliyetlerinin yapıldığı ve âyin yapmalarına mahsus özel yerlerdir. Tekkelerin küçük olanlarına “zâviye”, daha büyüklerine “hânkâh” ya da “dergâh”, merkezî konumda bulunanlara ise “âsitâne” denir. Edebî ve tasavvufî metinlerde tekkeye mecazî olarak “harâbât, “hum-hâne”, “âteş-gede”, “mey-hâne” de denmiştir (Cebecioğlu, 2004, s. 646).

II. Abdülhamid için yazılan methiyede şair; sultanın sağlam camiler, tekkeler, türbeler, köprüler, mektep ve medreseler inşa ettirdiğini ifade etmiştir:

“Tekyeler câmi’ ile türbeler etdi inşâ

Cisrler mekteb ile medreseler yapıdî raşîn” (Ali Emîrî Dîvânı, 473)

Aşağıdaki beyitte sevgiliyi tarikat pirine benzeten şair, sevgilinin oturduğu evi de bir tekkeye benzetmiştir:

“Olsa der-i cânânda n’ola keşret-i ‘uşşâk

Bir tekyedir ol pîr-i tarîkat var içinde” (Ali Emîrî Dîvânı, 1000)

1.3. Tasavvufî Karakterler

1.3.1. Pîr

Farsça kökenli kelime ihtiyar, yaşlı anlamında kullanılır. Tarikat kurucularına pir adı verilmektedir. Bu kelime herhangi bir meslekte ya da sahada üstad, mütehasıs, uzman olan kimseler için de

kullanılır. Mutasavvıflar tekkeyi mecazî olarak harabat/meyhane gibi görerek orada ilahî aşk şarabıyla sarhoş olduğunu söylerler. Bu anlamda harabat bir mekân olma itibarıyla bir neşe ve feyiz kaynağı, hakikate açılan bir kapı olarak görülür ki bu manada tekkenin, dergâhın karşılığı olarak kullanılır. Bu anlam dünyasına göre “pîr-i harabât” ya da “pîr-i mûgân” da o tekkenin şeyhidir (Pala, 2004, s. 212).

Ali Emîrî Efendi aşağıdaki beyitte tarikat pirinin himmetinin inkâr edilmemesi gerektiğini ifade ederek aşk meyhanesine pîr hazretleri sayesinde ulaşabildiğini söylemiştir:

“Emîrî eyleme pîr-i muğânın himmetin inkâr

Seni mey-ḥâne-i ‘aşka cenâb-ı pîr çekmiştir” (Ali Emîrî Dîvânı, 768)

Aşağıdaki beyitte demirin altın hâline gelmesi iksire bağlı olduğu gibi kişinin içinin güzelleşmesinin de pirin nazarına, bakışına bağlı olduğu ifade edilmiştir:

“Tehzîb-i zamîre nazar-ı pîr gerekdir

Ol âheni zer etmeğe iksîr gerekdir” (Ali Emîrî Dîvânı, 785)

Ali Emîrî Efendi, koşma nazım şekli ile yazdığı aşağıdaki şiirde cismin altın gibi değerli hâle gelmesini pirin nefesine bağlamıştır:

“Cismiñ altın etsin pîriñ nefesi

Göñülde kalmasın cihân hevesi

Öteki dünyâya yok fâ’idesi

Ḳapıña toplansa ḥalk maḥşer gibi” (Ali Emîrî Dîvânı, 1055)

1.3.2. Mürşid

Sözlükte, “doğru yolu gösteren, uyaran, irşat eden” gibi anlamlara gelen mürşid veya mürşid-i kâmil, tasavvufta genellikle “şeyh, pîr” kelimeleri ile aynı anlamda kullanılmıştır. İslam inancı ve tasavvufa göre gerçek mürşid Hz. Muhammed (asm)’dir. Ondan sonra gelen mürşidler, onun manevi mirasını bir şekilde elde etmeğe muvaffak olan zatlardır (Cebecioğlu, 2004, s. 455).

Ali Emîrî Efendi’nin Mevlanâ’ya yazmış olduğu methiyeden alınan aşağıdaki beyitte şair, Celâleddin-i Rûmî’yi “mürşid-i azam”, en büyük mürşid olarak tavsif ederek âlemin onun mükemmelliği karşısında hayran olduğunu vurgulamaktadır. Her ne kadar tespit edebildiğimiz kadar kendi döneminde yaşamış olan herhangi bir şeyhe/mürşide intisabı yoksa da aşağıdaki beyitten hareketle onun gaybî ve manevi olarak Hz. Mevlanâ’ya intisabı düşünülebilir:

“Cenâb-ı mürşid-i a‘zam Celâleddîn-i Rûmî kim

Olur derk-i kemâlinde cihân ḥayrân-ı Mevlânâ” (Ali Emîrî Dîvânı, 254)

Aşağıdaki beyitte ise şair zihnin anlayışının gerçek mürşid olduğunu, yüce ve izzetli rehberin de selim bir fikir olduğunu vurgulamıştır:

“Mürşid-i feyz-i Ḥudâ zihni fehm olsun saña

Rehber-i ‘izz u ‘alâ fikri selim olsun saña” (Ali Emîrî Dîvânı, 616)

Aşağıdaki beyitte ise Ali Emîrî Efendi, “kitab”ı kendisine rehber ve mürşid olarak görmektedir:

“Ḳiblegâhım merci‘-i feyz-i necâtım rehberim

Dest-gîrim mürşid-i ḥikmet-ḳarînimdir kitâb” (Ali Emîrî Dîvânı, 652)

Ali Emîrî Efendi kendisine âdeta ayağının toprağına yüzünü süreceği ve Allah yoluna onu ulaştıracak

bir hakiki mürşid aramaktadır ve böyle bir mürşidi nerede bulabileceğini sormaktadır:

“Bulsam Emîrî yüz sürürem hâk-i pâyine

Bir mürşid-i tarîk-i hüda neredir ‘aceb” (Ali Emîrî Dîvânı, 674)

1.3.3. Mürid

Arapça “irade” kelimesinden türeyen mürid, tarikata girip bir mürşide bağlanarak kendi iradesini Yüce Allah’ın iradesine bağlamak için bir mürşidin terbiyesini kabul eden derviş; herhangi bir şeyi dileyen, isteyen” manasına gelmektedir (Ayverdi, 2010, s. 883). Mürid, aynı zamanda tasavvuf yolundan gitmeye, tarikata girmeye karar veren ya da bir mürşide bağlı bulunan kimseler için de kullanılır. Mürid sözcüğü tasavvuf tarihinde ve çeşitli tasavvufî çevrelerde farklı anlamlarda kullanılmıştır.

Ali Emîrî Efendi’nin *Dîvân*’ında yer alan şiirler bağlamında şairin tasavvuf ile ilişkisini ortaya koymaya çalıştığımız bu çalışmada şairin bilfiil herhangi bir tasavvuf cereyanı ya da şeyhi ile organik bir bağının ya da bağlantısının olmadığını aşağıdaki beyit ortaya koymaktadır. Zira Ali Emîrî Efendi, ömrü boyunca hiç kimseye ne kölelik, hizmetkârlık ne de herhangi bir şeyhe müridlik yaptığını aşağıdaki beyitte açıkça aktarmaktadır:

“Olmuşum ne kimseye ‘abd ü ne bir şeyhe mürîd

Çakeriñdir bu Emîrî ancak ey yâr-ı vahîd” (Ali Emîrî Dîvânı, 1137)

1.3.4. Sufî

Sözlükte, “tasavvuf yoluna gönülden inanan, tasavvufu bir hayat tarzı olarak benimseyen, tasavvuf ehli kimse, derviş, mutasavvıf” gibi anlamlara gelmektedir (Ayverdi, 2010, s. 1132). Samimi dindar kişilere sufî ya da sofû denildiği gibi sadece dış görünüme önem veren, ham dindarlar için de aynı kelime kullanılır. Necip Fazıl Kısakürek; İslam’ın özünden mahrum, itici, kinci, çirkin yüzünde güzel İslam’ı ve Müslümanları çirkin gösteren dindar görünüşlü kişiler için “ham sofû, kaba yobaz” ifadelerini kullanmıştır (Cebecioğlu, 2004, 577-581).

Ali Emîrî Efendi, aşağıdaki beyitte zâhid gibi görüldüğü hâlde hırslı olan ve sufî tabiatlı olduğu hâlde günaha bulaşmış nice insanın olduğunu ifade ederek her iki insan tipini de tenkit etmektedir:

“Nice zâhid-meniş âdemleri gördüm ki hırş-âlûd

Nice şûfî-ṭabî‘ at kimseler âlûde-dâmândır” (Ali Emîrî Dîvânı, 363)

Şair, aşağıdaki beyitte ise her meşrep ehlinin kendisine göre bir mekân aradığını; sufîlerin cami, rind tabiatlı olanların ise meyhane aradığını ifade etmiştir:

“Her kişi kendine meşrebce birer hâne arar

Şûfî câmi‘ dolaşır rind ise mey-hâne arar” (Ali Emîrî Dîvânı, 799)

1.3.5. Zâhid

Sözlükte, dünyanın zevk ve lezzetlerini terk edip dinî emirlere hassasiyetle uyan, dindar, takva ve zühd sahibi gibi anlamlara gelmektedir (Ayverdi, 2010, s. 1404). Kimi zaman olumsuz bir karakter olarak “kaba sofû” karşılığı olarak da kullanılmıştır ki bu anlamda kullanıldığında dinî meselelerde anlayışı zayıf olan, her işin sadece zâhir yönüne bakabilen, derin anlamları anlamayan, ilim ve iman sadece dış görünüşüyle değerlendiren, bu tavrı ısrarla başkalarına da dayatan ve sürekli insanlara nasihat verip toplumu ıslah ettiklerini sanan kişiler olarak ele alınır. Bu tip insanlar, genellikle insanlar içerisinde gülünç durumlara düşerler.

Şairler genellikle âşığın karşısında zâhidi görerek bu iki karakteri şiirlerinde karşılaştırırlar. Zâhidde

olanlar âşıkta olmadığından bu iki tip sürekli geçimsizdirler. Zâhid, aşkı inkâr ettiği için dolayı bu duruma düşmüştür. Zâhidin yegâne gayesi cenneti kazanmaktır. Başkalarını sıkıp rahatsız ettiklerinden daima kendileri ile alay edilir. Edebî metinlerde zâhid genellikle riyakâr bir karakter olarak tasvir edilir (Pala, 2004, s. 531).

Ali Emîrî Efendi'nin *Dîvân*'ı incelendiğinde zâhid kavramını yukarıda izah ettiğimiz ve genellikle olumsuz bir tip olarak tasvir edilen şekilde kullandığı görülür. Aşağıdaki beyitte şair, ârif olan insanı şarap içen rindler değil suret-i haktan görünen ve yoldan çıkmış olan zâhidler azarlar, demektedir:

“Rind-i mey-keşler degildir ‘ ârifi tekdîr eden

Şûret-i hağ gösteren şol zâhid-i güm-râhdır” (Ali Emîrî Dîvânı, 796)

Zâhid tipini aşağıdaki beyitte yine olumsuz olarak ele alan şair, rind olanların kullandıkları, içtikleri şarap ortada iken zâhid de şarap içtiği hâlde o, canını saklar gibi dolapta şarabı gizler, yani iki yüzlü davranır, demektedir:

“Rindânîñ olur cām-ı meyi ortada ammâ

Cānı gibi zâhid onu dolâbda şaklar” (Ali Emîrî Dîvânı, 808)

Aşağıdaki beyitte de zâhidi kötöleyen şair, “Başı dönen adamın her şeyin etrafında döndüğünü düşündüğü gibi şaşkın olan zâhid de cümle halkı şaşkın ve sersem sanır.” demektedir.

“Zâhid-i ser-geşte cümle halkı ser-gerdân şanır

Devr eden âdem ne görse bî-şarâr eyler kıyās” (Ali Emîrî Dîvânı, 865)

1.3.6. Derviş

Sözlükte, tarikata girerek bir mürşide bağlanan, onun irşadıyla hak yolda yürüyerek nefsini ıslah eden, varlık iddiasından vazgeçip Allah'ın varlığını ve birliğini tüm kâinatta görerek kendini Allah'a adayan, tarikata intisap eden kimse anlamına gelir (Ayverdi, 2010, s. 274). Tarikata intisap edenlerin birçoğu fakir olduğundan onların bu isimle anıldığı ifade edilmektedir. Derviş kelimesi, ayrıca kapı eşiği anlamına da gelmekte olup bu mana ile kullanıldığında dervişin, kapı eşiği gibi başkalarından gelen eziyet ve belalara karşı tahammüllü olması gerektiği vurgulanır (Cebecioglu, 2004, s. 577).

Aşağıdaki beyitte Ali Emîrî, dervişe seslenerek “Ey derviş! Hizmetin hissesini gel bölüşelim. Şeyhten gelecek himmet senin, şehzâde ile sohbet benim olsun.” demektedir.

“Hişse-i hidmeti taşım edelim ey dervîş

Himmet-i şeyh saña şohbet-i şeyh-zâde baña” (Ali Emîrî Dîvânı, 593)

Sonuç

Son dönem Osmanlı şair ve aydınlarından olan Ali Emîrî Efendi'nin *Divân*'ında yer alan tasavvufî unsurların tespiti amacıyla yapılan çalışmamızda şairin şiirlerinden hareketle şu sonuçlara varılmıştır:

Ali Emîrî Efendi'nin manzumeleri incelendiğinde onun genel anlamda divan şiirinin klasik sanat anlayışı doğrultusunda şiirler yazmasının yanı sıra gerek söyleyiş tarzı gerekse muhteva bakımından kendine özgü bir üslubunun olduğu anlaşılmaktadır. Divan şiirinin dil ve muhteva özellikleri şairin hemen hemen tüm şiirlerinde hâkim olup döneminde bilhassa sade bir Türkçe ile yazmayı savunup bunu uygulayan şairlerden farklı bir konum ve anlayışa sahiptir. Ali Emîrî Efendi yetiştiği muhit, almış olduğu eğitim ve edebî anlayışı eserlerine yansıtmıştır.

Dinî ve tasavvufî terminolojiye oldukça hâkim olduğu anlaşılan şairin, şiirlerinde söz konusu

kavramları genellikle nakletmek istediği duygu ve düşünceleri ifade edebilmek için bir araç olarak kullandığı görülmektedir. Emîrî, mutasavvıf bir şair olmadığından her ne kadar tasavvufî öğeleri yoğun ve sıklıkla kullanmışsa da şairin bu kavramları tasavvuf düşüncesini yaymak ya da bu düşünceyi aktarmak maksadıyla kullanmadığı anlaşılmaktadır. Ancak bu kavramlar genellikle mutasavvıf şairlerin kullandığı anlam ve bağlamda kullanılmıştır.

Elimizdeki biyografik kaynaklardan ve Dîvân'ında yer alan şiirlerden hareketle şairin herhangi bir tarikata doğrudan mensubiyetine dair sarıh, açık bir bilgi elimizde bulunmamaktadır. Bilakis herhangi bir şeyh ya da müşîde mensup olmadığını şair şiirlerinde açık bir şekilde vurgulamaktadır. Öte yandan her ne kadar Mevlanâ Celaleddin-i Rûmî için "müşîd-i azam" sıfatını kullanmış ve Mevlanâ için *Dîvân*'ında bir methiyeye yer vermişse de onun Mevlevîliğine ya da bir başka tasavvuf cereyanına fiilî mensubiyetine dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır.

Ali Emîrî Efendi İslam dininin ve tasavvufun en önemli kavramları olan başta ilahî aşk, tecelli, ilm-i ledün, cezbe, irfan, keramet ve melamet olmak üzere zühd, zikir, fikir, şükür, fakr, sabır, sıdk, tevekkül, nefis, uzlet, bezm-i elest, gibi sözcükleri genellikle tasavvufî anlam ve bağlamları ile sıklıkla şiirlerinde kullanmıştır. Keza şairin tasavvuf faaliyetlerinin aktif olarak icra edildiği mekânlar olan dergâh, tekke ve hângâh kelimelerini genellikle mecaz anlamda ve ayrıca tasavvufî kişilikler olan müşîd, pir, mürid, derviş, zâhid ve sufi ifadelerini tasavvufî anlamı ile kullandığı görülmüştür.

Kaynakça

- Arslan, M. U. (2016). Ali Emîrî Efendi dîvânında kitap ve şairin "kitâb" redifli üç gazeli. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* 5, 272-285.
- Ayverdi, İ. (2010). *Misalli büyük Türkçe sözlük*. Kubbealtı Yayınları.
- Cebecioğlu, E. (2004). *Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü*. Anka Yayınları.
- Coşkun, V. (2024). Osmanlı edebiyatı ve tasavvuf. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 570-572.
- Eraydın, S. (1994). *Tasavvuf ve tarikatlar*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Erkaya, M. E. (2017). *Kur'ân kaynaklı tasavvuf kavramları*. Otto Yayınları.
- İslamoğlu A. (2012). Ali Emîrî'nin Osmanlı tarih ve edebiyat mecmûasında yer alan iki na'tı. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 12(1), 87-117.
- Kâşânî, A. (2004). *Tasavvuf sözlüğü*. Çev. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık.
- Kılıç, M. E. (2012). *Tasavvufa giriş*. Sufî Yayınları.
- Özköse, K. (ed.) (2012). *Tasavvuf el kitabı*. Grafiker Yayınları.
- Pala, İ. (2004). *Ansiklopedik divan şiiri sözlüğü*. Kapı Yayınları.
- Uygun, M. N. (2006). Zikir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C.44, ss. 412-413). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Üstüner, K. (2014). *Tasavvuf ve klasik şiirimiz*. Akçağ Yayınları.
- Yazar, S. ve Arslan, M. U. (2020). *Ali Emîrî Dîvânı*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Yılmaz, H. K. (1993). Cezbe. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C.7, ss. 504). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Sorumlu Yazar / Corresponding Author: Doç. Dr. Halil BATUR

Çatışma Beyanı / Conflict Statement: Yazar bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisinin bulunmadığını, herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan etmiştir.

Etik Beyanı / Ethical Statement: Yazar bu makalede “Etik Kurul İzni”ne gerek olmadığını beyan etmiştir.

Destek ve Teşekkür / Support and Thanks: Yazar bu çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmadığını beyan etmiştir.

Yayımlanan makalede araştırma ve yayın etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'nin editör ve yazarlar için yayımlanmış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.